

ЕЛЕМЕНТИ АНТИУТОПІЇ В РОМАНІ В. ДРОЗДА “ЛИСТЯ ЗЕМЛІ”

Анотація. Стаття аналізує елементи антиутопії в романі В. Дрозда “Листя землі”. З дослідження випливає, що іронія є одним з основних принципів у змалюванні абсурдності антиутопічної дійсності.

Ключові слова: утопія, антиутопія, іронія.

Summary. The article is devoted to the analysis of the anti-utopia elements in the novel by V. Drozd “Leaves of the Earth”. It is proved by the research that irony is one of the main principles in picturing the absurdity of an anti-utopia reality.

Key words: utopia, antiutopia, irony.

Одним із найголовніших творів свого життя Володимир Дрозд вважав роман “Листя землі”. Цей роман привертає серйозну увагу літературознавців [8; 9 та ін.], адже є не тільки великим за обсягом, але й глибоким за змістом та багатопроблемним твором, що дає підстави для його різностороннього прочитання. Серед багатьох аспектів нашу увагу привертають антиутопічні елементи в даному романі.

Цікавість до антиутопії помітно зросла в останні десятиліття. Особливо актуальним цей жанр виявився саме в ХХ ст., в епоху великих потрясень і численних спроб утілити утопічні проекти в життя. Дана проблема є предметом дослідження багатьох сучасних літературознавців, зокрема таких, як О.Н. Ніколенко [7], Г.Л. Нефагіна [6], О.О. Копач [5] та ін. Одне з визначень утопії звучить так: це “мрія про досконалість світу, яка здатна забезпечити перевірку та відбір найбільш функціональних моделей суспільного розвитку” [10], в той час, як антиутопія, на відміну від утопії (яка пов’язана з міфами), “спрямована на звільнення від хибних ілюзій у суспільній свідомості” [5,5]. Сучасна антиутопія, як зазначає Г.Л. Нефагіна, неоднорідна [6,126], хоча її сутність досить точно характеризує таке твердження: “В основі будь-якої антиутопії завжди перебуває ідея про добробут людства та його спасіння. Але в процесі здійснення цієї мети відбувається трансформація: “добрі наміри”, тобто мета є далекою, а “дорога до пекла вистелена...” [6,153-154]. В. Дрозд особливо цікавив феномен комуністичної утопії, розвінчання якої присвячені непоодинокі сторінки його роману.

Метою даної розвідки буде дослідити особливості творення автором власної антиутопії, пояснити її роль в ідейному наповненні роману “Листя землі”. Розгляд твору В. Дрозда під зазначеним кутом зору дає можливість з’ясувати деякі важливі ознаки художнього стилю автора, а також є перспективним стосовно аналізу елементів антиутопії в контексті усієї творчості письменника.

З-поміж багатьох майстерно змалюваних історій у структурі роману особливе місце посідає так зване “Слово про Горіхову землю” – історія блукань селянина Гаврила Латки в пошуках “блаженної землі”. Ймовірно, спонукало його шукати кращої долі те, що землі мав лише латку, а

дітей – аж шестеро. “І був йон по вуха в нужді” [1,150]. Починаються усі пригоди Латки з фантастичної історії, деякі елементи якої викликають алузію з “Казкою про рибака і рибку”. Латка просить Нестора Семирозума, який після смерті начебто неодноразово являвся своїм односельцям і мав певний вплив на їхнє життя, виконати три бажання: отримати владу над мужиками, царем стати, а потім – і самим Богом. Важливо зазначити принципи царювання Гаврила у невідомій казковій країні. Він був царем грізним і до людей немилосердним: “Хто травою перед ним стелився – того милував, хто душу свою беріг – того скошував без жалю” [1,151]. Про невідповідність дій і вчинків Латки ще буде згадано далі. Щодо третього бажання, то воно не могло бути виконане навіть Нестором, і тому опиняється Латка знову біля “розбитого корита”. І “зробився йон як тьопнутий <...> усе царство своє розшукував” [1,151].

Одного дня герой вирішує втілити в життя свою утопію про щасливе царство і разом з усією родиною (не спитавши ні в кого про згоду на таку мандрівку) вирушає на пошуки землі Горіхової, де “горіхи ростуть з людяцьку голову, а в тих горіхах усе, що душа і тіло потребують” [1,158]. Чимало важливої інформації для розуміння образу героя можна почерпнути із його листів з чужини до пакульців. Багато що в цих сповідях-самохарактеристиках можна сприймати з іронією головне через те, що наявна невідповідність між тим, хто герой насправді, і ким він себе уявляє. Латка з відчутним пафосом величає себе “ходоком законним” у землю Горіхову, апостолом Нестора Семирозума, одним з небагатьох обраних, хто може дістатися нової землі, до того ж шлях йому вказує зоряницею сам Семирозум, як Бог вказував шлях Мойсею в пустелі. Смерть усієї своєї родини Латка сприймає як тяжке випробування його віри та сил душевних. Хоч і плаче герой за дітьми та за дружиною, яких занапастив, але власної провини не усвідомлює й сприймає трагедію як волю Божу: “Бог дав, Бог і візьме” [1,158]. Але зауважимо, що жодних санкцій вищих сил герой насправді ніколи не отримував. Фанатично вірячи в Горіхову землю, Гаврило Латка хотів зробити людей щасливими, не вважаючи на їхні бажання, хотів, щоб не було в “блаженній землі” панів та начальників, і в той же

час сам мріяв там стати царем з безмежними повноваженнями. Власне, іронічний ефект лише підсилюється через показ таких явних, але не усвідомлених самим героєм, суперечностей.

Змальований автором проект ошасливлення людей Латкою є своєрідною антиутопією, бо в основі суспільного устрою блаженної землі лежить сумнівна мораль: люди будуть ситі, але не матимуть свободи вибору, адже за них вже все вирішено однією людиною. І якщо головні герої класичних утопій є виразниками точки зору автора [3,202], то Латка аж ніяк на такого героя не схожий.

Показовим прикладом “нової моралі” є притча про вербу, яку розкаже сам Латка. Коли в найвищу вербу влучає блискавка, то обгорає все її гілля, зате будь-яка буря цьому дереву вже не страшна. Нові вожді, за задумом героя, мають забути про родинні зв’язки, щоб стовбур, так би мовити, був голий, адже “не корінням у землі дуже дерево, а калі буря не має за що вхопитися” [1,169]. Отож, родина, як не цинічно це звучить, вже не повинна стояти на заваді для здійснення намірів побудови “світлого майбутнього”, і ця жажлива вимога поширюється на всіх, без винятку, людей.

Одержимість мрією про “блаженну землю” з новою силою виявляється у Латки з появою ідей революціонерів-комуністів, які “теж про Горіхову землю гомоніли, хоч називали інак” [1,154]. Підбурюючи селян на бунт, герой пророкує появу нової землі ні де інде, як у рідному Пакулі: “Хай усе вогнем горить, хай уся панська земля попелищем стане, а на попелищі ми сади горіхові посадимо, і виростуть горіхи з людяцьку голову, і буде земля Горіхова, яку нам Нестор Семирозум заповідав, не за горами високими, не за морями синіми, а туточки...” [1,229]. Активне намагання побудувати царство щасливих тут і зараз обертається фізичними розправами з тими, хто **не хоче вірити** в землю Горіхову. І навіть якщо діти вмиратимуть з голоду, Гаврила Латку це не дуже бентежить, адже, за його словами, “не Горіхова земля для деток, а всі ми людяки, старі й малі, для землі Горіхової” [232]. Таке абсурдне твердження цілком підходить до характеристики основного принципу побудови “комуністичного раю”, у досягненні якого людина ставала не метою, а засобом. До того ж фраза є переробленим висловом Христа про те, що не людина для суботи, а субота для людини, тобто людина має бути найвищою цінністю. Таким чином, історія Латки є прообразом жахливого експерименту перебудови величезної країни, до якого примусово були залучені мільйони людей. Новий світ з обіцяною свободою, а встановленою тиранією, виглядає цілком схожим на антиутопію.

Показово, що герой врешті сам став жертвою своєї примарної мрії, так нічого й не переосмисливши. Все своє життя селянин вважав “хресним шляхом у Горіхову землю”. Перед обличчям смерті йому лише “страшно було, стільки вистраждавши, не дійти до царства

блаженного” [1,175]. Доля Гаврила Латки є втіленням прикладом так званої трагічної іронії, що мала місце ще в античному театрі, коли “герой впевнений у собі і не підозрює (на відміну від глядача), що саме його вчинки готують його власну загибель (класичний приклад – “Цар Едіп” Софокла)” [9,7]. Латка – іронічний персонаж, який, множаючи зло, не відає, що творить.

В інших книгах роману шукач землі Горіхової згадується не раз, коли мова йде про схильність героїв вірити в ілюзію. Фанатично вірили в соціалістичну утопію Марія Журавська та Іван Коляда, будучи переконаними, що “переможе правда, і настане рай на землі, який на небі темному народові релігія обіцяє, і буде він, допоки й світу” [1,91]. Майстерно змальований автором і світ ілюзій героїні вже сталінської епохи – Віри Жили. Усе своє свідоме життя вона сама створювала міф про безсмертного вождя товариша Сталіна, який про всіх у Кремлі ревно дбає. З іронією сприймається патетика, з якою Віра творить бога із земної людини. Хоча світ героїні сповнений суперечностей, трагедій і абсурду, вона живе лише вірою в правильність шляху, яким веде її й увесь народ до великих перемог безсмертний учитель. В уяві Віри Сталін постає навіть схожим на Месію, з лицем, як сонце, що світить усім земним людям [2,146].

Біблійні порівняння тут, як і у випадку з Гаврилом Латкою (обраним апостолом, “волаючим в пустелі” Іоанном Хрестителем та Мойсеєм в одній особі) на нашу думку, використовуються для показу яскравого контрасту між порівнюваними образами. Героїня так і не наважується адекватно сприйняти оточуючий її світ, доживаючи своє життя в психіатричній лікарні й “пишучи у палаті вірші про товариша Сталіна” [2,174]. Щасливою у ворожому світі її тримає лише власна ілюзія. А життя Віри у світі ілюзій, які суперечать справжній дійсності, – це втілена в життя антиутопія. Частина роману, що містить історію Віри Жили, і назву має символічну – “Книга блукаючої в пустелі”.

Розглядаючи вищезмальовані історії у структурі масштабного твору, слід зазначити наступне. Роман “Листя землі” загалом є поліфонічним, адже складається зі свідчень різних персонажів, які мають власну позицію, дають один одному оцінку. Багато героїв є виразниками традиційної народної моралі і з недовірою сприймають проект насильного ошасливлення людства або окремої людської громади. Червоною ниткою роман пронизує думка про марність усіх спроб шукати утопії на землі, натомість стверджується необхідність віднайдення людиною Божого у власній душі, перебудови внутрішнього світу на засадах добра та гармонії. Ідея ж Горіхової землі із духовною несвободою та насильним до неї прямуванням в такому контексті є безумством.

Отже, можемо стверджувати, що в романі “Листя землі” автор вдало використав одну з основних можливостей антиутопії: показав, як втілення світлої мрії обертається побудовою

невільного суспільства, щасливе життя в якому може бути лише ілюзією, що тримається на міфах і фанатичній вірі в неіснуюче загальне щастя. Пошуки раю на землі, а тим паче спроба його побудови людськими руками є примарною мрією людини з давніх часів. Історія Гаврила Латки, спроектована на долю багатомільйонної країни, показує, яким складним і кривавим може бути шлях до недосяжної в принципі комуністичної мрії.

Як показує аналіз, одним із основних принципів змалювання автором світу антиутопії є іронічне обігрування трагічного. Особливу роль у даному творі відіграє трагічна іронія, або іронія долі, яка

наявна в тих випадках, коли результат певної дії персонажа не відповідає або ж суперечить його наміру. Іронія у змалюванні антиутопічних персонажів стає помітною також завдяки контексту та вживанню ними зайвої патетики у власних свідченнях-сповідях.

З'ясування усіх цих ознак свідчить про близькість художніх пошуків В. Дрозда сучасним тенденціям в українській та європейській літературах. Докладне з'ясування особливостей антиутопії у прозі письменника в широкому літературному контексті є предметом подальшого дослідження.

Література

1. Дрозд В.Г. Листя землі: Книга доль і днів минувших. – К.: Український письменник, 1992. – 559 с.
2. Дрозд В.Г. Листя землі: Нові книги роману. – К.: Український письменник, 2003. – 514 с.
3. Жаданов Ю.А. Генезис жанра утопии: XVIII век // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія філологія. – № 727. – X., 2006. – С. 200-203.
4. Колошук Н. Про поетику роману В. Дрозда “Листя землі” // Третій міжнар. конгрес україністів, 26-29 серпня 1996 р. – X., 1996. – С. 154-157.
5. Копач О.О. Сучасна російська антиутопія (1980–2000-і роки): традиції та новаторство (проза). Автореф. дис... канд. філол. наук. – Полтава, 2005. – 20с.
6. Нефагина Г.Л. Русская проза конца XX века. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
7. Николенко О.Н. От утопии к антиутопии. О творчестве А. Платонова и М. Булгакова. – Полтава, 1994. – 209 с.
8. Павлишин М. Чому не шелестить “Листя землі”? Про один роман В. Дрозда // Павлишин М. Канон та іконостас. – К.: Час, 1997. – 447 с.
9. Розин Н.П. Ирония // www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/056/556.htm
10. Утопия // Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Минск: Книжный Дом. 2003. – С. 1073.